

Enkel kartuizer in naam en habijt. Bronnen voor het werk van Jacobus van Gruitrode in de Leuvense Centrale Bibliotheek

De Luikse kartuizer Jacobus van Gruitrode († 1475) was een succesvolle en tegelijk weinig originele auteur. Zijn meditatieve en ascetisch-moralistische werken zijn veelal samengesteld uit lange fragmenten van andere (middeleeuwse) auteurs. Tijdens de voorbereiding van een studie over bronnen voor zijn werk, vond ik ook in de Centrale Bibliotheek enkele interessante stukken. Zo werd mijn aandacht getrokken door summiere beschrijvingen van het interessante Middelnederlandse ms. 1549, schijnbaar uit de vijftiende eeuw. Dit bevat 'geestelijke oefeningen', door de beschrijvers voortvarend aan Jacobus toegeschreven. Het werd wellicht vervaardigd voor een religieuze uit de zogenaamde 'Oisterwijkse Kring' in de meijerij Den Bosch. Door vergelijking van schrift en verluchting met Tilburg, Universiteitsbibliotheek, KHS 9, wordt aangenomen dat het geproduceerd werd in het Bossche tertiariissenconvent Bloemenkamp. Dat het Tilburgse handschrift zestien Middelnederlandse meditaties bevat, waarvan

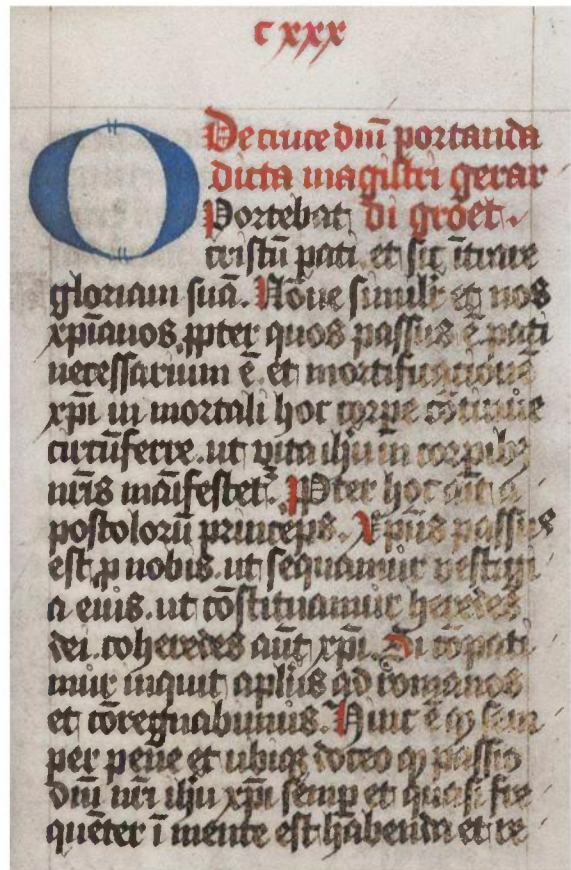
wijlen Jan Deschamps succesvol het auteurschap van Jacobus bepleitte, verklaart misschien de weinig gefundeerde toeschrijving van de teksten in ms. 1549 aan Jacobus.

Bij het raadplegen viel echter iets op wat de vorige beschrijvers ontgaan was: het handschrift vertoont namelijk grote gelijkenis met een andere Tilburgse codex, KHS 14, eveneens uit Bloemenkamp. Niet alleen zijn beide door dezelfde hand geschreven, hebben ze dezelfde verluchting in 'Bossche stijl', en zijn ze bij de Bossche Broeders van het Gemene Leven gebonden, maar ook de inhoud is identiek. Beide bevatten een meditatieboek met overwegingen op en gebeden over het leven van Christus en vooral op het passieverhaal, gevolgd door een korte tekst over de zogenaamde vier uitersten (dood, oordeel, hel en hemel). De meditaties zijn geschreven door iemand die zijn levenseinde voelde naderen. Hoewel ze thematisch in het oeuvre van Jacobus zouden kunnen passen, bevatten ze helaas niet één van zijn typische auteursmerken, zoals 'enkel in naam en habijt kartuizer'. Volgens de oude bibliografen schreef Jacobus een tot dusver niet teruggevonden werk

Proloog van een anoniem meditatieboek. – KU Leuven, Centrale Bibliotheek, ms. 1549 vs. Tilburg, Universiteitsbibliotheek, KHS 14.

over de vier uitersten, *De quatuor novissimis*. Is de tekst in de handschriften een (bewerkte/verkorte) vertaling hiervan? Concrete aanwijzingen daarvoor vond ik niet terug. Het incipit van het meditatieboek (*Hier beghint een merkelike leringhe van den leven ende passien ons heren. Merct dat die engelsche doctoer Johannes de Hovden...*) verwijst dan weer naar Johannes van Hoveden, een auteur die Jacobus wel vaker aanhaalde. Kan het vraagteken achter zijn auteurschap opgelost worden? Is het meditatieboek een vertaling van een Latijns origineel, zoals Deschamps dat ook suggereerde voor het Tilburgse KHS 9? Of werden KHS 9 en 14 direct in het Middelnederlands samengesteld en was er geen Latijns 'origineel'? Compileerde Jacobus meditatieve teksten in de volkstaal voor devote vrouwen in de Bossche meijerij? Met de jonge Bossche gemeenschap van kartuizers onderhield hij alleszins goede contacten: hij schonk boeken aan de kartuis, waarvan zijn beroemde vriend Dionysius van Rijkel rector was. Gezien de meditaties weinig origineel zijn, moet een en ander toch vast te stellen zijn. Ik hoop dat een medioneerlandicus zich geroepen voelt de vertalingen en bewerkingen van Jacobus' werken hernieuwde (en verdiende) aandacht te schenken. An Smets, medewerker van de Afdeling Handschriften en Kostbare Werken in de Centrale Bibliotheek, wees mij op ms. 1064, een Middelnederlands gebedenboek voor zusters uit de tweede helft van de vijftiende eeuw, dat het *Croenken des loefs van onser liever sueter vrouwen* bevat, een vertaling van Jacobus' *Coronula laudis B.M.V.*, in de zogenaamde 'korte redactie'. Op zichzelf geen verrassing, want de lijst van gekende handschriften en drukken die het *Croenken* bevat, voor een groot deel reeds door Jan Deschamps ontdekt, telt een kleine veertig handschriften (veelal gebedenboeken uit zustersgemeenschappen). Bij toeval ontdekte ik in Leuven nog een ander manuscript, dat voor de studie van Jacobus' werk van belang is, namelijk een zestiende-eeuws Latijns verzamelhandschrift, ms. 1075. De eerste tekst hierin betreft de tot dusver ongekende *Meditationes passionis Domini per septem horas canonicas* van Jacobus, die ik intussen ook in een ander handschrift (Périgueux, Bibliothèque Municipale, ms. 2) kon terugvinden. Of ook de andere teksten (en eventueel de codex zelf) uit een kartuizermilieu stammen, is op het eerste zicht niet duidelijk. Zeker is het laatste werk in het manuscript (*De cruce domini portanda*) een excerpt uit een brief van de beroemde Geert Grote (Ep. 62, *De patientia*). Deze tekst werd

Opening van de anonieme *Dicta* gecompileerd uit Geert Grotes Ep. 62 – KU Leuven, Centrale Bibliotheek, ms. 1075, fol. 136 (130).

in de negentiende eeuw reeds gepubliceerd in het tijdschrift *De Katholiek* op basis van een handschrift, toen in het bezit van 'H. A. M. Willemsen, oud-Schatbewaarder der St. Servaas te Maastricht' en vandaag door Grote-specialisten als verloren beschouwd. Op basis van de titel die in de afgedrukte tekst voorkomt (CXXX. *De cruce domini portanda dicta magistri Gerardi Groet*), durf ik te stellen dat het toenmalig afgeschreven handschrift hetzelfde is als dat wat vandaag in Leuven bewaard wordt (of een exacte kopie ervan). Immers, de gedrukte tekst komt woordelijk overeen met het handschrift en de CXXX (130) uit de titel is gewoon het eigentijdse (en niet het moderne) nummer van het folium waar de tekst aanvangt. Merkwaardig genoeg bevat ook de proloog van Jacobus' *Meditationes* vooraan in het handschrift een excerpt uit dezelfde brief, wat suggereert dat de teksten in de codex een logisch geheel vormen. Verder onderzoek en identificatie van de overige teksten in ms. 1075 is vereist. Ten slotte vond ik in Leuven nog een fragment, afkomstig uit de Luikse kartuis en bewaard onder signatuur ms. 1473, dat slechts zijdelings met Jacobus in verband kan worden gebracht. Het gaat

Bifolium met miniatuur, afkomstig uit de Luikse kartuis
– KU Leuven, Centrale Bibliotheek, ms. 1473.

om een bifolium met miniatuur, een bondige tekst die de omstandigheden van de stichting van de Luikse kartuis schetst, en een weldoenerslijst met een dertigtal namen. De lijst is merkwaardig genoeg niet chronologisch, maar ook niet exhaustief: enkele zeer belangrijke weldoeners ontbreken, terwijl 'kleinere' donateurs, zoals Johannes de Freris die in 1492 een klein altaargewaad (*unam mappam pro altari*) schonk, wel opduiken. Verder komen er uit zowat elke periode uit de geschiedenis van de kartuis enkele schenkers voor. Zo is het prioraat van Jacobus, toch één van de belangrijkste, met slechts twee begiftigers vertegenwoordigd: Paulus de Rivo, notaris aan het hof en in 1450 begraven in de kartuis, en Balduinus Onay, wiens gift in 1459 uitzonderlijk in volle generaal kapittel door de prior generaal geratificeerd werd. De lijst wordt afgesloten met twee namen: enerzijds Everard van Marck († 1496), heer van Arenberg, wiens militaire bezetting van de kartuis in 1487 zowel direct als indirect enorme vernielingen veroorzaakt had en die in zijn testament de aangerichte schade wilde vergoeden met een gift uit de nalatenschap van zijn onthoofde broer; anderzijds de Luikse burger Bartholomeus van Leuven († 3 april 1499), die zo'n grote gift naliet bij zijn overlijden, dat de kartuizers in staat waren om de opgelopen financiële schulden ineens af te lossen en zelfs verloren erfrenten terug te kopen. Deze laatste twee namen uit de originele tekst, en één latere, in een andere hand toegevoegde naam, laten een betere datering toe. De lijst moet zeker na het overlijden van Bartholomeus tot stand gekomen zijn en is met andere woorden na april 1499 geschreven. De later toegevoegde naam is die van Egidius Pirey van Dinant († 1515), oom van de kartuizer Johannes van Dinant die na de

ramp in 1487 naar de kartuis van Herne was gestuurd. Uit de nalatenschap van Egidius konden de kartuizers enkele misgewaden kopen. Een en ander laat dus toe het bifolium te situeren rond 1500-1515, een periode die belangrijk is geweest voor het herstel van de Luikse kartuis en waarin vooral de toenmalige vicaris, Godfried van Dahlem (ca. 1507-1515), een grote rol speelde. Bovendien vierden de Luikse kartuizers in deze periode de honderdvijftigste verjaardag van hun stichting (in 1507) alsook van de incorporatie in de orde (in 1510). Was de schrijver van het fragment ook degene die de weldoenerslijsten van het klooster, vandaag bewaard in het Rijksarchief te Luik, zo nauwgezet aanvulde? Was het misschien de inspirerende vicaris Godfried van Dahlem zelf? Verdere studie van dit fragment en een vergelijking met andere overgeleverde bronnen kunnen meer inzicht verschaffen.

Tom Gaens

Literatuur:

T. Gaens, '*Spiritu Ihesu Operante*. Written Sources for the Works of Jacobus of Gruitrode', in: P.J.A. Nissen & K. Pansters (eds), *Carthusian Worlds. Exploring the Carthusians and Their Heritage*, Turnhout 2012 [in druk]; K. Seynaeve, 'Jacobus van Gruitrode', in: Frans Hendrickx & Tom Gaens, m.m.v. Francis Timmermans, *Amo te, sacer ordo Carthusiensis. Jan De Grauwe, passionné de l'Ordre des Chartreux* [Miscellanea Neerlandica 38 / Studia Cartusiana 1], Leuven 2012, p. 401-427; over ms. 1549: C. Coppens & I. de Pourcq, *10 maal 10 voor taal. Een keuze uit de aanwinsten Nederlandse Letteren 1982-2000*, Leuven 2000, p. 10; R. Timmermans, *Het Convent van Bethlehem: een half millennium vrouwelijke spiritualiteit en bedrijvigheid*, Duffel-Leuven 2000, p. 103; J.M.M. van de Ven, *Over Brabant geschreven. Handschriften en archivalische bronnen in de Tilburgse Universiteitsbibliotheek*, dl. 1: *Middeleeuwse handschriften en fragmenten* [Miscellanea Neerlandica 8], Leuven 1994, p. 62-63 & 92-96; over ms. 1064: J. Deschamps, 'Middelnederlandse vertalingen en bewerkingen van werken van de kartuizer Jacobus van Gruitrode', in: *Hulde-album Dr. F. Van Vinckenroye*, Hasselt 1985, 67-81, p. 77-79; over ms. 1075: W. Brouwer, 'Over het dragen van het kruis des Heeren: collatie van Mr. Geert Grootte', in: *De Katholiek*, 81 (1881-1882), 354-362; over ms. 1473: K. Seynaeve, *De kartuis van Alle Apostelen te Luik (1357-1520). Een historische en prosopografische studie*, onuitgeg. licentiaatsverh. KU Leuven, 1981, p. 204 (n. 2), 207 (n. 3), 241, 258-265 (van Dahlem) & 274 (n. 3).